श्रीमद्भागवतदर्शनं जगन्नाथदासश्च

"पञ्चसखा" उत्कलीय-शब्दविशेषः । अनेन पञ्चानां महापुरुषाणां संयोगो नामोल्लेखो जायते । तेषु बलरामदास-जगन्नाथदास-अच्युतानन्ददास-यशोवन्तदास- शिशु अनन्तदासादयः स्मरणीयाः, नमस्याः, अनुकरणीयाः, सम्माननीयाश्चेति सर्वादौ प्रतिभाति । तेभ्यो नमोनमः । पञ्चमहापुरुषेषु जगन्नाथ अन्यतमः स्वतन्त्रः । सर्वे पञ्च द्वापरयुगीय-श्रीकृष्णस्य सखाय भवन्ति । तथाहि उत्कलीये- "द्वापरे सुबाहु सुबल श्रीवत्स नामेण गोपाल । दाम सुदाम आदिकरि । ए पञ्च गोपाल ये सरि ॥ प्रभुङ्क संगे जन्म हेले । पञ्चसखा नाम बहिले ॥ पाञ्चंहे कृष्ण मनु जात । भकत श्रेष्ठङ्क महत॥" ओडिआ साहित्ये प्राचीन-संस्कृतौ इतिहासे च कविकुलतिलकस्य ओडिआ-भागवतकार-प्रख्यात-संस्कृतज्ञ-महापौराणिक-जगन्नाथदासस्य नाम अविस्मरणीयं चिरभास्वतं समुज्ज्वलरत्नं विकसतितराम्। ओडिआ भागवतं वेदव्यासप्रणीतभागवतस्य नानुवादमात्रम् । मौलिकं रसायितं सत्किमपि वैशिष्ट्यमावहति विद्वत्समाजे भक्तानां हृदयगुहायाम् । भेदस्तावत्संस्कृतभागवते ३३५ अध्यायाः, ओडिआ भागवते ३४२ अध्यायाः सन्ति । संस्कृतभागवते अष्टादश सहस्रमन्त्राः ,ओडिआ भागवते तु २७१६० नवाक्षरपदानि विलसन्ति इत्यनयोर्विशेषो वैभवो जगन्नाथस्य । संस्कृतभागवतस्य अतिजटिलतत्त्वं तेनोत्कलभाषया संबोधितम्, सरलीकृतं भावगम्भीयायितं च दरीदृश्यते पठन-पाठनावसरे । अस्य जन्मदिनांकविषये बहुविधानि मतान्तराणि सन्ति। मुख्यतः कौशिकगोत्रिय-दाश इत्युपाधिमण्डित-महात्मा-जगन्नाथदासः १४१३ शकाब्दे पुरीमण्डलान्तर्गत-कपिलेश्वरपुर-शासनवास्तव्ये पितुः भगवानदाशस्य तथा मातुः पद्मावत्याः दक्षिणकुक्षौ भाद्रवमासस्य १४ दिवसे शुक्लाष्टम्यां तिथौ सौरिवासरे/ बुधवासरे वा मध्याह्नसमये अनुराधानक्षत्रे वृश्चिकराशौ एकस्मिन् दरिद्र-ब्राह्मण-परिवारे समजनि । ऐतिहासिकानां मतानि सन्निरीक्ष्य भारतीयपञ्जिकानुसारं तज्जयन्ती १३/०८/१९९१ ख्रीष्टाब्द इति निश्चिता कतिपयैर्विद्वांसैः। चैतन्यदेवेन सह तस्य साक्षात्कारः १५१० ख्रीष्टाब्दे पुर्यां ऊनविंशति वयसि संजातः । महाप्रयाणं च षष्ठीति वयसि मकरमासस्य शुक्ल-सप्तम्यां द्विजानक्षत्रे अर्थात् २५/०२/१५५० दिनांके बभूव इति सप्तदशशताब्दीय-कवि- दिवाकरदासविरचितात् जगन्नाथ चरितामृतात् ज्ञायते । अत्र तेन अभाणि-श्रीकृष्णस्य हास्यात् श्रीचैतन्यस्य तथा श्रीराधायाः हास्यादस्य महानुभावस्य जगन्नाथदासोत्पत्तिः संबभूव । यच्चोक्तमुत्कलभाषया- "श्री वइकुण्ठ नित्यधामे । श्रीराधाकृष्ण एक प्रेमे ॥ एकात्मा भावरेण छन्ति । कोटि युगे भंग नुहंन्ति ॥ श्रीराधा मुख चांहि हरि । मन्दे मधुर हास्य करि ॥ से हास्य मधुर अमृत । तंहु चैतन्य हेले जात॥ येंहु दुहिंक एक भाव । राधा हसिले तहुं लव ॥ से हास्यु जन्मिले तुरित । श्रीअतिबड जगन्नाथ ॥ से वेनि निजअंग चांहि । जाणिले भकति अंशइ ॥ आज्ञा देले नित्य ठाकुर । तुम्भे जन्मिब मर्त्यपुर ॥" इति

भक्तश्रेष्ठ-जगन्नाथः अवतारिपुरुष आसीदिति न सन्देहस्यावकाशः । उत्कलीयकवि-नन्ददासस्य "अणाकार संहितायां" इत्थं वर्णितमास्ते तज्जन्मप्रसंगे । तथाहि- "एबे ये जगन्नाथ जन्म । कहिबा शुण हो अर्जुन॥ पुरुषोत्तम ये क्षेत्ररे । जन्मिबे ब्राह्मण कुलरे ॥ राधांक प्रेम भजन रे । चित्त बुडाइ निरन्तरे ॥ करिब नाम भागवत । धरिब श्रीहरिंक मत ॥" अपि च गोपालखण्डककृत-"पद्मकल्पपुराणे", रामदासविरचिते "दार्ढ्यताभक्तिरसामृते", चन्द्रचूड चइनीकृत-"चकडाबसाणे"ऽपि महापुरुष-जगन्नाथविषये तत्कृतभागवतविषये च पर्याप्ततथ्यमुपलभ्यते ।

दिवाकरमिश्रप्रणीते "नित्यगुप्तमणि" नामके संस्कृतग्रन्थे बलरामदासात् जगन्नाथदासस्य दीक्षाग्रहणं, प्रतापरुद्रदेवस्य राज्ञै गौरीपाटमहादेव्यै दीक्षादातुं चैतन्यदेवस्यादेशेन जगन्नाथदासस्य नारीरूपग्रहणप्रसंगमधिकं रोचकं मनोरञ्जनं च कारयति। अयं वृत्तान्तः चैतन्यभागवतं तथा जगन्नाथचरितामृतं द्रढयति । वृन्दावनदास-विरचिते "जगन्नाथ सुधात्रय" पुस्तके वर्णितं एकदा प्रतापरुद्रदेवेन श्रीजगन्नाथदर्शनोपरान्ते आगच्छता बटगणेशनिकटे समुपस्थितं जगन्नाथदासमष्टभुजकृष्णरूपेण ददर्श, विस्मयाभिभूतो बभूव च । यच्चोक्तं- अष्टबाहु-जगन्नाथ-दासो वंशीधनुःशरान् । शंखचक्रगदापद्मबिभ्रच्छामोऽभवत्तदा॥ षोडश-शताब्द्यां बंगीयवैष्णवकविना देवकीनन्दनेन "वैष्णव वन्दन" पुस्तके जगन्नाथदासविषये इत्थं लिखितम् – "जगन्नाथ दास वन्दि संगीत पण्डित । यार गान रसे जगन्नाथ विमोहित ॥" अपि च जीवगोस्वामिना वैष्णव वन्दनायां -वन्देऽहं जगन्नाथं यद्गानात् तरवोऽरुदन् विवशा इव । एतदतिरिक्तं परवर्तिभिरालोचकैरपि जगन्नाथदास-विषये पर्याप्त-प्रबन्धाः विलिखिताः। तेषु १८९७-९८ ख्रीष्टाब्दे एसिआटिक् पत्रिकायां प्रकाशितः मनोमोहन चक्रवर्त्तेः प्रबन्धः प्रकाशितः । अन्येषु १९२३ ख्रीष्टाब्दे तारिणी चरण रथ संपादिते "ओडिआ साहित्यर इतिहासे" , १९२३ प्रकाशिते विजय चन्द्र मजूमदार विलिखिते "Typical selection from oriya literature" पुस्तकस्य प्रथमखण्डस्य मुखबन्धे, १९२१ प्रकाशिते अपर्णा पण्डायाः "छान्द चन्द्रिकायां" , सत्यवादि-पञ्चमखण्डे, गोपीनाथ नन्द विलिखिते "जगन्नाथ दास ओ ओडिआ भागवत" शीर्षके प्रबन्धे, राजकिशोर दाश-संपादिते "ओडिआ भागवतर मुखबन्धे" , १९२१ मसिहायां पण्डित-सदाशिव-मिश्र-विरचिते "अतिबडी श्रीजगन्नाथ गोस्वामी" पुस्तके, १९२८ षु पण्डित-विनायक-मिश्र-विरचिते "ओडिआ साहित्यर इतिहासे" , १९२९ प्रकाशिते जगबन्धु-सिंह-रचिते "प्राचीन उत्कलर ओडिआ भाषा ओ साहित्य आलोचना" नामके पुस्तके, १९४१ संपादिते राय-बाहादुर-चिन्तामणि-आचार्यस्य "भक्त कवि जगन्नाथ दास" पुस्तकादिषु अस्य महापुरुषस्य वर्णनं मिलति । अस्मिन् कार्ये अन्ये महानुभावाः सूर्यनारायण-दाशः, प्रभात-मूखार्जिः, विमान-विहारी-मजूमदारः प्रमुखाः बंगीयाः, डः मायाधर-मानसिं, पण्डित-नीलकंठ-दासः, नरेन्द्र-नाथ-मिश्रः, व्रजमोहन-महान्तिः, चित्तरंजन-दासः अपि च डः हरेकृष्ण-महताबः प्रमुखाः गुणिनो विद्वांसः जगन्नाथ दासस्य महिमानं स्व स्व ग्रन्थेषु वर्णयन्ति स्म । एते सर्वे आलोचकाः दिवाकर दास-प्रणीतं जगन्नाथ चरितामृतमतं समर्थितवन्तः ।

जनश्रुतिः किम्बदन्ती भवतु नाम । किन्तुमस्यालौकीकमैतिहासिकसत्यं लुक्कायितमिति अन्यथाकर्तुं न शक्यते । तस्मान्नावहेलनीया जनश्रुतिः । उदाहरण-प्रसंगेन जगन्नाथस्य पिता भगवान दाशः श्रीमन्दिरे पुराणपण्डा आसीत् । तन्माता पद्मावती प्रत्यहं श्रीमन्दिरं पतिना सह पुराणश्रोतुमायाति स्म । संस्कृतभागवतस्य क्लिष्टशब्दान् वेत्तुं साऽसमर्था । एकदा सा स्वपुत्रं जगन्नाथं कथितवती । पुत्र ! मदर्थम् "ओडिआ" भागवतं विरचय ।

मातुरादेशेन सः "नवाक्षरी" वृत्तेन ओडिआ-भाषया द्वादश-स्कन्धात्मकं श्रीमद्भागवतं रचितवानीति । जगन्नाथ दासः प्रेमभक्तेरुपासकः अनन्य भक्त आसीत् । प्रख्यात-योगिनः परिचय-प्रसंगे जगन्नाथ-चरितामृते दिवाकरो वक्ति-

"द्वादश प्रेम ए जाणै । एडे प्रेम भावुक कांहि ॥ ए अन्ते छतिश वरस। प्रेम साधिले अहर्निश ॥ षाठि वरस देहादिरे । प्रेम स्थापि स्थले गमिले ॥ राधांक प्रेमे

जरजर। चित्त बुडइ निरन्तर ॥" इति जगन्नाथस्य प्रेमभक्त्या सह तस्य परमायुरपि निर्दिशति ।

चैतन्यः स्वयं जगन्नाथदासाय अतिबड उपाधिं दत्तवान् । अस्मिन् प्रसंगे एका रोचका कथा श्रूयते । एकदा जगन्नाथदासः वटगणेश निकटे भागवत-व्याख्यानं कृतवान्नासीत् । अस्मिन् समये चैतन्यदेवः स्व-भक्त्यै सार्धं तत्रागतः । कियत्कालं जगन्नाथस्य व्याख्यानं श्रुत्वा आध्यात्मिकोन्नतिं च सन्निरीक्ष्य होरैकं यावत् भावविह्वलितो बभूव । जगन्नाथमालिंग्य तस्मै "अतिबडी" इति संबोधितवान् । तदापरेद्युः सर्वे जगन्नाथदासं अतिबडीति संबोधयामासुः । तद्यथा लीलामृते- "एहि समये श्रीचैतन्य । संगते घेनि सखागण॥ वट तलरे विजे कले । पुराण शुणि तोषहेले ॥ प्रेम भावरे श्रीचैतन्य । दासंकु कले आलिंगन ॥ अढाइ दिवस पर्यन्त। वेनि रहिले प्रेमचित्त ॥" इति उभययोः पारस्परिकं प्रेम अन्यतमम् । चिराचरितम् । मानव-संस्कृतेः परिपूरकम् । यतो हि स्नेहः अथवा प्रेम मानवस्य सहजात-प्रवृत्तिः । अस्याः समुद्भवः केवलं भागवत-पाठेन जायते । सेव्य-सेवक-भावेन तस्योत्पत्तिश्रवणात् । तस्मादप्राकृतभाष्यात्मकं श्रीमद्भागवतं सर्वश्रेष्ठदर्शनम् । अस्मिन् दर्शने प्रेमभक्तेः मूल्यबोधः वस्तुस्थितिश्च यथार्थतया शिक्ष्यते । विज्ञानी भक्तः जगन्नाथदासः जगन्नाथदेवस्य अनन्य-भक्त आसीत् । ज्येष्ठ-बलरामदासात् स दीक्षां नीतवान् ।

नृसिंहः श्रीक्षेत्रस्य आदिपूज्य देवता । तं सर्वे यज्ञनृसिंह इति कथयन्ति । भागवतस्य अनुवादारम्भे निर्विघ्नयायै नृसिंहं तुतोष सः । अनुवादः स्वतन्त्रः । भक्तिविगलितः। मूल-संस्कृतभागवते आदिमः श्लोकस्तावत्- "जन्माद्यस्य यतोऽन्वयादितरतश्चार्थेष्वभिज्ञः स्वराट् तेने ब्रह्महृदा य आदिकवयो मुह्यन्ते यत्सुरयः । तेजो वारिमृदां यथा विनिर्मयो यत्र त्रिसर्गोऽमृषा धाम्ना स्वेन सदा निरस्तकुहकं सत्यं परं धीमहि ॥" अस्यानुवादः - "नमइ नृसिंह चरण । अनादि परम कारण ॥ या बिनु आदि मध्य अन्त । विचारे न घटे जगत ॥ इन्द्रिय अर्थ ये जाणइ। स्व तेजे नित्य प्रकाशइ ॥ आनन्द मने वेद सार । ब्रह्माण्डे ये कला विस्तार ॥ यार स्वरूप हृदे चिन्ति । वेद पुरुष न जाणन्ति ॥ मृत्तिका विकार येमन्त । जलरे हुअइ कल्पित॥ जले उपल बुद्धि करि । मृगतृष्णारे येह्ने वारि॥ रूप अरूप स्थिति तिनि । यार गोचरे अनुमानि ॥ स्वभावे नोहे से एमन्त । ए सांख्ययोगीङ्कर मत ॥ आत्म प्रकाशे सदा थाइ । निरस्त कुहुक बोलाइ ॥ सत्य परमानन्द हरि । याहार भावे भबु तरि ॥ एमन्ते सत्य रूप यार । ता पादे मोर नमस्कार ॥" इति जगन्नाथदासस्य अनुवादशैली न दुर्बोधा नापि आक्षरीकी। किन्तु सरल-सुललित-सावलील-पदगाम्भीर्यं तस्य जगन्नाथस्य पाण्डित्यं प्रकाशयति , निःसन्देहमेव । जगन्नाथः पितुः सकाशात् सर्वाणि वेद-वेदान्त-कोश-साहित्य-पुराण-व्याकरणादिनि शास्त्राणि सम्यग्तयाऽधिगतानि । विवाहबन्धनात् दूरं गत्वा तेन चिर-ब्रह्मचर्यव्रतमनुष्ठितम् ।

चैतन्यदेवस्य साहचर्येण तस्मात् अतिबड-उपाधि-विभूषितेन च बंगीयाः श्रीचैतन्याय क्रुद्धा आसन् । केचन चैतन्यं त्यक्त्वा याजपुरं जग्मुः । पश्चात् चैतन्यनिर्देशेन जगन्नाथः याजपुरमागतः । किन्तु ते याजपुरात् वृन्दावनं प्रत्याजगाम । उच्यते असन्तुष्टान् चैतन्यभक्तानवबोधयितुं चैतन्यनिर्देशेन जगन्नाथदासः शिक्षाष्टकं विरच्य तेभ्यः श्रावयामास । किन्तु असफलो जातः ।

जगन्नाथदासः सगुण-निर्गुणयोः, ज्ञान-भक्त्योः सफलः साधकः । आदर्शब्राह्मणः । वैष्णवसंप्रदायस्य कर्णधारः । अनेन पञ्चसप्ततिग्रन्थाः ७५ संपादिता इति पण्डित कुरामणि पाठिविरचिते "अतिबडी जगन्नाथ परिक्रमा" पुस्तके प्रमाणम् । तेषु कतिचन श्रीमद्भागवतं, दारुब्रह्मगीता, पद्मकल्पटीका, ब्रह्माण्डभूगोलः, षोल चउपदी, ज्ञानसागरगीता, भक्तिसंहिता, कलिमालिका,

अर्थकोइलि, कृष्णभक्ति कल्पलता, नीलाद्रिशतकं तुलाभिणादयः ग्रन्थाः प्रसिद्धाः दृष्टिपथमारोहन्ति।

जगन्नाथदासः उत्कलीयानां कृते दिव्यमहापुरुषः। महान् आत्मा। तस्य कवित्वशक्ति अतीव भावगम्भीरा। मृदु-मधुर-पद-संघटित-कर्णरसायन-दिगन्तविस्तारी-परिमितिः भागवतानुवादस्य तस्य । शब्दालंकार-भास्वतो भावव्यञ्जक-परिसरे सर्वत्र उत्कलभूमौ गृहे गृहे मुखे मुखे सः परिचितः। समादरणीयं भागवतं श्रद्धेयं पठनीयं पाठनीयञ्च वरीवर्ति।

°°°नन्दप्रदीप्तकुमारः°°°

सहायक-ग्रन्थाः

१-अतिबड जगन्नाथ दास- रत्नाकर कर १म १९३२

२-अतिबडी जगन्नाथ दास-डः कृष्ण चरण बेहेरा १म२००२

३- अतिबडी जगन्नाथ दास-काली चरण पट्टनायक ३य १९६९

४- अतिबडी जगन्नाथ परिक्रमा- नित्यानन्द शतपथी१म १९७५

५-jagannath das- sitakanta mahapatra 1st 1989

६- जगन्नाथ दास-डः भगवान पण्डा १म १९९३

७- महापुरुष जगन्नाथ दास-सर्वेश्वर दास १म१९९४

८-जगन्नाथ चरितामृत- दिवाकर दास १म१९६३

९-श्रीमद्भागवत-नीलमणि मिश्र३य२०१३